

Existuje ještě pedagogika na základě kultury?

(Marginálie k průhledům minulostí, dneškem a zítřky)

Josef Cach

I.

Terra incognita pro antické mořeplavce a cestovatele, vychovatele, správce škol a spolupracovníky našich ministrů? Minulost, dnešek a zítřek? Vždyť každý pedagogický směr má základ v kultuře. Pracujeme v tomto smyslu? Na Filosofické fakultě University Karlovy v Praze pracují vedle sebe katedra pedagogiky a nově budovaná katedra kulturologie (teorie kultury) a jen málo spolupracují. Transfer hodnot kultury do kultivace mládeže i dospělých (andragogika)? Kulturní a sociální pedagogika? Kultura a filozofická pedagogika?

Jen málo evropských národů má ve spojení „kulturu a pedagogiku“ (kulturní pedagogika Kulturpädagogik není pojem přesný odborně i filologicky, proto míníme pracovat se vztahy kultury a pedagogiky, s pedagogikou na základě kultury nadnárodní i národní) tradici natolik poučnou a stále inspirující, jakou je tradice česká. Proto se k ní vracíme po poznámkách „o sociální pedagogice“, „o filozofii vzdělání a výchovy“, „o počátcích reformní pedagogiky“,¹ které jsou mezioborovým vstupem do dnešní vědy.

Připomínáme ihned na počátku rozjímání, že novou kapitolou problematiky se zdá být publikace Stanislavy Kučerové o vztazích člověka, hodnot a výchovy, vydaná zásluhou slovenských kolegů a pojednávající o dimenzi kulturní, osobnostní, o slohu života a slohu výchovy.² Publikace namnoze odpovídá na otázky v prvním odstavci této marginálie.

II.

V roce 1892 vydává Čeněk Zíbrt, budoucí profesor obecné kulturní historie na Filosofické fakultě tehdejší české univerzity, spis „Kulturní historie“, kterou chápe jako dítě filozofie dějin. Umožnil touto cestou také Zikmundu Winterovi na základě příbuzného Zíbrtova publikovat v r. 1901 spis „Život

¹Pedagogická orientace v letech 1995 a 1996.

²Pedagogická orientace č. 20.

a učení na partikulárních školách v XV. a XVI. století“, který je dodnes základem, zejména faktografickým východiskem pro další vědeckou činnost v oblasti, která činí dějiny školství částí kulturních dějin, a to částí podstatnou.

S publikací Č. Zírta je seznámen také T. G. Masaryk jako soustavný pozorovatel a kritik rozvoje filozofie a sociologie, a také F. Drtina, Masarykův fakultní kolega přednášející filozofii a pedagogiku a spolubudovatel kulturního programu realistické (lidové) strany inteligence.

V univerzitních extenzích z let 1899 až 1900³ Masaryk v tomto smyslu hovoří o J. Á. Komenském i J. J. Rousseauovi a poukazuje na to, že společnost je školou, škola je společností v kontextu vývoje a stavu kultury. Škola je uskutečňovatelem filozofických a kulturních záměrů národa. V památném projevu prezidenta republiky na 1. sjezdu učitelstva v r. 1920 odtud odvíjí poznámky o charakteru národa za podílu školy a učitelstva. F. Drtina mu stojí po boku jako vedoucí činitel vzdělávací reformy na základě kulturního programu z doby předválečné.

F. Drtina ve spisu „Ideály výchovy“ (1900) a v projevech k učitelstvu a inteligenci před r. 1914 i po r. 1918 navazuje mj. na svého předchůdce G. A. Lindnera, který v pedagogické encyklopedii, jako dílu středoevropského formátu, hovoří o souvislostech kultury a výchovy ve stopách obdivovaného A. Diesterwega (kulturmäßige Bildung und Erziehung). K tomu přicházejí podněty z díla Komenského o emendaci (nápravě) věcí lidských, školských i občanských, které spolu s dalšími poznatky zpřesňují charakteristiku propojení rozvoje a stavu kultury s „úkoly vzdělání ve školství a společnosti“. Tady nalézáme také počátky teorie školy a její reformy jako problém „Weltkultur“ i „Nationalkultur“. Problematika vzájemného porozumění (Verstehen) obou stránek je Drtinovi postulátem časovým i nadčasovým. Drtinu lze proto označit za zakladatele teorie „pedagogiky na základě kultury“, a to se specifickým zaměřením národním.

Zcela mimořádný význam má v tomto kontextu Otakar Kádner, jako docent a po r. 1919 profesor Filozofické fakulty UK, který přejímá Drtinovy přednášky v období jeho poslanecké činnosti ve Vídni (spolu s T. G. Masarykem) a v úvodu k několikavazkovým dějinám pedagogiky (1909–1923) i ve třísvazkových „Základech obecné pedagogiky“ (1925–1926) buduje na spojení pedagogiky a kultury (filozofie, etiky sociologie, psychologie) mezioborový přístup k problematice, která (spolu s učebnicí dějin pedagogiky pro učitelské ústavy) je vodítkem několika generacím učitelstva i teoretikům pedagogiky jako vědy. Také Kádnerův význam je významem zakladatelským.

³Symbolický přechod století; srov. J. Cach v publikaci „T. G. Masaryk o škole a vzdělání“, Praha 1991.

III.

Na pražském sjezdu v r. 1903 je přijat tzv. kulturní program učitelstva, pojednávající v těchto souvislostech o vzdělání a výchově jako části národní kultury, a to jako části nejpodstatnější, o zřízení kulturní rady národa pro řízení a koordinaci problematiky (byla by nad úřady i ministry), a také o reformě vysokoškolského učitelského vzdělání.

IV.

Takřka neznámou publikací je v tomto směru „Kulturní boj o školu“ (1908) Otokara Chlupa, tehdy 33letého středoškolského profesora v Náchodě a „vědeckého aspiranta“ profesorů Masaryka, Drtiny a Čády, jehož stati nejprve vycházejí v „Hlídce času“ za redakce J. Herbena a pod patronátem zmíněné realistické strany. Jde o klasika české pedagogiky XX. století (s přihlédnutím k některým sporným a rozporným částem jeho díla po r. 1945).

Autor vychází z podstatného rysu tzv. kulturní pedagogiky, kterým byla zásadní kritika stavu vzdělávacích institucí, a v souvislostech s tím hledání modelu „nové školy“ jako naděje budoucnosti. Ve stati o náboženství ve škole, zrcadlením kultury doby, vychází z úcty k hodnotám křesťanství, ale odmítá podíl církvi na vlastním životě vzdělávacích institucí, a to v souvislostech s dosavadním dílem P. Natorpa, jako větve filozofické sociální pedagogiky, i Wundta, jako představitele psychologie a pedagogiky experimentální (jde o široké mezioborové vztahy, které jsou znakem zmíněné kulturní pedagogiky). Vedle díla německých představitelů vstupuje do tohoto kontextu francouzský vědec A. Fouillée, s jehož spisem se tehdejší pedagogická veřejnost mohla seznámit pod názvem „Výchova ze stanoviska národního“ (1907).

Spojení kultury a pedagogiky představuje podle Chlupa „výchova syntetická“, překonávající partikularismus tehdejší školy. Jde o problematiku, která Chlupa doprovází po celý život, a k níž se po r. 1945 pojí hledání a nalézání hodnot základního učiva.

Uvedené Chlupovy stati vrcholí pojednáním o „mravní výchově a morálním vyučování“, seznamujícím učitelstvo a širší veřejnost mj. se základy severoamerické společnosti a její etickou kulturou, která je založena na ekleziologickém a nadcírkevním základě náboženských a morálních hodnot. Tam se také dotýká Masarykovy polemiky s dílem K. Marxe a B. Engelse (rozpory hledisek hmotných, ekonomických a hledisek morálních). Do popředí vystupují také F. W. Förster a J. Dewey jako nositelé další fáze této problematiky.

V.

Náhradou katechismů církevních (jak katolických, tak i protestantských) by mohl být katechismus morálního vyučování, idea, která se v příbuzných souvislostech objevuje i v díle F. W. Förstera (svědčí o tom spisy „Jugendlehre“ z r. 1904 a „Schule und Charakter“ z r. 1907). V r. 1892 vzniká „Německá společnost pro etickou kulturu“, je vydáván časopis „Ethische Kultur“ a rozvíjí se mezinárodní hnutí, jehož heslem je „Charakterbildung in der Schule“, utváření škol „charakterotvorných“ jako teleologicky hodnotnějších než jsou dosavadní školy jen „vědotvorné“ (diskusní problém od nejstarších dob). Jde již o vstupy související také s nástupem první fáze reformní pedagogiky, která hodnoty výchovně formativní vidí jako primární a celoživotně kultivující.

Paul Geheeb, nejbližší spolupracovník H. Lietze (Geheeb v r. 1906 zakládá s G. Wynekenem „volnou školskou obec“ ve Wickersdorfu a po rozchodu s Wynekenem 1910 nový výchovný ústav Odenwaldschule; po r. 1933 jsou jeho spisy páleny, emigruje do USA), vychází ze souvislostí moderní pedagogiky a kulturního odkazu německé filosofie a literatury, jmenovitě J. W. Goetha a J. G. Fichta. Před r. 1989 věnovaly obě části rozděleného Německa mimořádnou pozornost souvislostem mezi klasickou literaturou a rozvojem pedagogiky, názorům na vzdělávání i výchovu.⁴

VI.

Je ovšem tragédií,⁵ když filozofové pedagogiky a stoupenci souvislostí mezi pedagogikou a kulturou se svému původnímu „vyznání“ zpronevěřují a věda jde contra bonos mores, proti dobrým mravům. Také toto je kapitolka tzv. kulturní pedagogiky, v níž komeniolog J. Hendrich dočasně zklamal.

VII.

Ihned v prvních letech ČSR jako obnovené samostatnosti českého a slovenského národa se pod patronátem ministerstva (osobně ministra R. Bechyně a jeho náměstka F. Drtiny) a Pedagogického ústavu J. Á. Komenského⁶ rozvíjí bohatá diskuse o problematice občanské nauky a výchovy za po-

⁴Srov. sborník o významu díla G. E. Lessinga, J. W. Goetha a F. Schillera pro pedagogickou teleologii. Berlín (NDR) 1989 aj.

⁵Část německé i italské vědy hovoří dnes o „nevysvětlitelném“ rozporu mezi ideály italské renesance a ideologií významného filosofa G. Gentila, který ji dává jako ministru školství do služeb B. Mussoliniho a o rozporu mezi Goethem a filosofem pedagogiky E. Krieckem, který po r. 1933 je ve službách fašismu.

⁶Srov. J. Cach, Pedagogika a vědy jí blízké v ČSR v letech 1918 až 1938, Karolinum, UK Praha 1996, 172 s.

dílu předních osobností vědy a kultury.⁷ V diskusi i v opatřeních (včetně tzv. malého školského zákona z r. 1922) je evidentní vliv vztahů kultury a pedagogiky, jak byly nastíněny v předcházejících odstavcích. (Jde hlavně o výchovu mravní, charakterotvornou na I. až III. stupni vzdělávací soustavy, a to včetně hojného kolísání i tápání jako výsledku rozkolu v katolické církvi, vzniku Čsl. církve husitské a církve Českobratrské evangelické apod.)

O. Chlup, který se aktivně podílí na diskusích tohoto zaměření,⁸ formuluje pro Pedagogickou encyklopedii heslo o podstatě kultury. Pedagogika i úsilí o dokonalejší vzdělávací soustavu jsou „výrazem a obrazem kulturního snažení národa“, „pedagogika, zvaná kulturní, je nezbytnou složkou moderní pedagogiky a moderní výchovy, zápas o moderní národní a historicko-humanitní základ vyšší kulturní výchovy není dosud dobojován“. Připojme k tomu výsledky úsilí v oblasti krásné literatury a poezie (cesta od O. Březiny a A. Sovy k F. X. Halasovi apod.), v oblasti literární teorie a kritiky (F. X. Šalda a A. Novák, jejich eseje o J. Á. Komenském apod.), v oblasti hudby a výtvarného umění. To vše utváří vhodné klima pro realizaci výše zmíněných postulátů v podmínkách (kladných i méně kladných) uskutečňování ideálů Masarykovy demokracie a humanity (ostrov „klidu“ ve střední Evropě).

VIII.

V r. 1940 vydává kultivovaný překladatel a také pedagog Ladislav Kratochvíl publikaci „Sloh české školy“. (Úkoly národní výchovy jako pokračování úvah J. Patočky z r. 1939 o vztahu kultury evropské a národní; v obou publikacích je znatelná obava z klimatu Mnichova 1938 a nástupu fašistické diktatury po březnu 1939.)

Autor na základě metodologie německé „Kulturgeschichte“ před r. 1933 hledá a jen částečně nachází (rozpory v periodizaci a terminologii, unáhlené soudy apod.) „sloh“ české školy a její pedagogiky: „Kultura je způsob, kterým člověk přírodu, vnějšek, život utváří podle svého nitra, kterým jim vtiskuje svůj řád, své hodnocení, svůj sluh, svůj světový názor“ (vliv F. Drtiny). Je sluh v umění, ve filozofii, v životě a také v pedagogice a vzdělávacím systému. V tezích tohoto druhu, s nimiž je třeba se seznámit blíže a podrobit je spravedlivé kritické analýze, se ovšem setkáváme s označením období 1870–1890 jako s obdobím biedermeyerovským, obdobím 1890–1914 jako s obdobím liberalistickým (včetně kritiky herbartismu a nástupu po-

⁷Jan Uher v Pedagogické encyklopedii, II, 1939; srov. s úrovní diskusí v letech po r. 1989.

⁸V. Příhoda, který se po orientaci na kulturu severoamerickou vrací po r. 1945 „ad fontes“ kultury evropské a národní, se k němu připojuje statí z r. 1938.

sitivismu) a obdobím 1918–1938 jako s obdobím pragmatickým, do něhož začleňuje O. Chlupa, O. Kádnera, V. Příhodu, J. Hendricha, J. Uhra a jiné.

Závěr publikace tvoří zamyšlení o vztahu české školy a české kultury (příspěvek k českému povahopisu, charakterologii), ústícím do úvah o tzv. dialektickém realismu a charakterotvorné škole. Jde o pedagogickou filozofii národní výchovy, dialektiku slohu, kultury pedagogiky, jde o názory časové i nadčasové, názory hledající a zatím v části textu nenalezené.

Problematiku vztahu kultury a pedagogiky najdeme v publikaci S. I. Hessena, vysoce vzdělaného a kultivovaného ruského emigranta, v níž uvažuje o filozofických základech pedagogiky (1936).⁹ Je to publikace takřka ojedinělá a přes četné rozpory dodnes inspirativní a vyzývající k moderní publikaci tohoto druhu. Máme na to? Snad naši žáci?

IX.

Po r. 1945 (publikace S. Vrány o základech nové školy z období 1945–1948), kdy dochází k prudké změně orientace od vědy západní a pokrokové před-revoluční vědy ruské k vědě marxistické a v období stalinismu k vědě dogmatické a simplifikující, jsou zmíněné postuláty odkládány stranou, dochází k jejich kritice jako „výronu“ idealistické filozofie, subjektivismu a spekulací. Překlad sovětské publikace „Osnovy pedagogiki“ N. K. Gončarova (1950) a Kairovovy „Pedagogiki“ (1950) hovoří o vztazích politiky, filozofie a pedagogiky a „Pedagogika“ z r. 1965 za redakce O. Chlupa a J. Kopeckého ponechává vztahy kultury a pedagogiky stranou pozornosti. Tak je tomu bohužel částečně i po r. 1989, kdy prioritami mezioborových vztahů jsou filozofie, sociologie a psychologie.

Máme-li na zřeteli období fašistické okupace a vývoj v letech 1948 až 1989, jde o období příliš rozsáhlé a nedovolující zachovat vytvořené základy pedagogiky jako vědy, o nichž byla řeč v předcházejícím textu. Jsme si vědomi, že návaznost na tradice je faktorem dlouhodobým, mezioborovým a vyžadujícím toleranci a trpělivost.

A přece vítáme vlašťovky s příslibem jara. Máme před sebou texty politoložky a socioložky Hannah Arendtové o „krizi kultury“ s hlubšími sondami do problematiky naší přípravné studie, a to na základě sond do antické i středověké kultury (srov. sondy R. Palouše jako pokračovatele díla J. Patočky). Mám na stole publikaci Harrie Salmana, nizozemského filozofa a sociologa s většími kontakty s českým prostředím, o Evropě v novém světle a o její kultuře jako středu mezi Východem a Západem zeměkoule (v novém světle je tu i R. Steiner). Hodnotový systém je osvětlen v příkladu publikace W. Brezinky, významné postavy německé vědy.

⁹Na části překladu se podílí mladičký filozof Jan Patočka.

Jsou tu i nové sondy polské a ruské, pobaltské a zvláště milé sondy slovenské i slovinské (Lublaň a její univerzita), které účtují s minulým obdobím, navazují na tradice a obezřetně se rozhlíží po nových zdrojích dneška. Je tu publikace T. Halíka o vztahu víry a kultury a současně také Křesťanská revue (ekumenická a navazující na předválečné i dnešní tradice YMCA a YWCA) i Theologická revue Husitské teologické fakulty University Karlovy v Praze a její pohledy na křesťanské hodnoty národní kultury.

Je tu kulturní a sociální program myslitele a člověka nesmírně aktivního ve smyslu pojetí hodnot kultury i náboženství, Přemysla Pittra (z doby předválečné, z roku 1945 a z emigrace po r. 1948¹⁰).

Máme před sebou publikace nedávno zesnulého M. Jůzla o dějinách umělecké kultury (I, II z let 1995 a 1996).

Jsou tu sondy J. Skalkové i zmíněná již publikace S. Kučerové. K nim patří závan nového větru na stránkách „Pedagogiky“ (včetně poznámek R. Váňové a J. Koti o učitelství v kulturním dění národa). Také studie D. Čapkové patří do tohoto proudu a publikace nakladatelství SLON (Sociologický ústav ČAV) „Sociální a kulturní antropologie“ (1993), razící nannozce chodníčky k cestám světové literatury tohoto druhu, třebaže heslovitě a s určitými rozpaky.

X.

Kulturní pedagogika? Pedagogika kultury? Vztahy kultury a pedagogiky? Kulturní a sociální pedagogika? Srovnávací vzorky evropské i severoamerické vedou k terminologii rozrůzněné a diferencovaně zdůvodňované. H. Arendtová pracuje s pojmem „kultura“ a její krize. Kolektiv (většinou z Filozofické fakulty UK v Praze) volí termín „Sociální a kulturní antropologie“ s pojednáním o kategoriích kultury (bez zaujetí stanovisek ke vztahům kultury a pedagogiky). H. Arendtová se však zabývá problematikou volného času, která dnes zaujímá významné místo v teorii a praxi sociální pedagogiky. Málo místa je věnováno převodu problematiky tohoto druhu do sféry politiky v oblasti kulturní i v oblasti sociální a školské (také vztahy teorie, politiky a praxe). K tomu přicházejí změny hodnot „Wander der Werte“, větší či malé poznámky teoretiků o „polokulturnosti“ a „nekulturnosti“ dnešního světa a odtud četné obavy z vývoje po přelomu století a tisíciletí. Poznámky o vztahu kultury a celoživotní kultivace dítěte, mládeže, občanů.

Uvažme proto, jak na těchto základech a jejich zpřesňování rozvíjet (do jaké míry či dokonce nerozvíjet) problematiku tohoto zaměření. Jde o úkoly

---

¹⁰Srov. mezinárodní konferenci pod záštitou UNESCO vládních činitelů a rektora University Karlovy v Praze v červnu 1995.

mezioborové a ne jednoduché, které volají k čínorodé aktivitě a k větší mezinárodní spolupráci.

XI.

Namátkou uvedme některé okruhy, které se nabízejí:

1. Vývoj a současný stav vztahů kultury a pedagogiky ve světové (zejména Německo, Anglie, USA, Francie, Itálie, skandinávské země) i české odborné literatuře.
Pedagogika a kulturologie.
2. Pedagogika a vědy jí blízké, postavení vztahů kultury a pedagogiky v nich.
3. Postavení pedagogické teleologie v hodnotách kultury. Obsah vzdělání. Učitel a jeho celoživotní kultivace atd.
4. Na tomto základě a dále zpřesněných tezích bude třeba rozvíjet (nebo nerozvíjet) problematiku tohoto zaměření.

Uvedené okruhy ukazují, že jde o úkol mezioborový, složitý a pravděpodobně dlouhodobý. Blížící se „fin de siècle“ v r. 2000 volá všude k čínorodé aktivitě.

XII.

Pro orientaci v literatuře uvádíme:

1. Cach, J.: Otakar Kádner. Pedagogika, školství a jejich dějiny. Praha (edice Z dějin pedagogiky) 1981. — Pojetí pedagogiky a dějin pedagogiky i dějin školství.
2. Arendtová, H.: Krize kultury. Čtyři cvičení v politickém myšlení. Překlad Martin Palouš. Praha 1994.
3. Brezinka, W.: Filozofické základy výchovy. Zvon, Praha 1996. Výběr kapitol. Ke konfrontaci se spisem:
4. Kučerová, S.: Člověk, hodnoty, výchova. Prešov 1996 (celý spis).
Ke konfrontaci s publikací:
5. Cach, J.: Úvod do studia pedagogiky. Pro studium magisterské, postgraduální a pro soukromé zamyšlení. Univerzita Pardubice 1996 (v tisku). Myšlení evropské a jeho české specifčnosti. Historie, dnešek, rok 2000.
6. Také publikace Radima Palouše po r. 1989.
7. Publikace Jiřího Pelikána o moderním pojetí pedagogiky (Amosium, Ostrava 1995).

CACH, J.: Existuje ještě pedagogika na základě kultury? Pedagogická orientace 1997, 1, s. 39–46, ISSN 1211–4669.

Adresa autora: Prof. PhDr. Josef Cach, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Celetná 20, Praha